

GEDRAG

Consumentenwelvaart en gedragseconomie: een essay

PAUL DE BIJL
Gasthoogleraar
aan de WHU Otto
Beisheim School
of Management
(Duitsland) en
consultant bij
Radicand Economics
en Lexonomics

Zowel economische wetenschap als economisch beleid heeft de afgelopen decennia belangrijke veranderingen ondergaan. Ten eerste hechten economen inmiddels minder aan puur theoretische veronderstellingen over preferenties en rationaliteit. Nieuwe economische deelgebieden, zoals experimentele economie en gedragseconomie, richten zich op hoe menselijk gedrag economische processen beïnvloedt. Ten tweede hebben beleidsmakers en politici ervaren dat het doorschuiven van overheidstaken naar de markt niet per se tot meer efficiëntie en kwaliteit leidt. Het kabinet-Rutte II besteedt – middels de Ministeriële Commissie Vernieuwing Publieke Belangen – expliciet aandacht aan deze problematiek.

Het is opmerkelijk dat de *mainstream* economische wetenschap, en daarbinnen bijvoorbeeld de neoklassieke welvaartstheorie, belangrijke praktijkbevindingen over menselijk gedrag gedurende zo'n lange tijd buiten de deur heeft kunnen houden. Dit terwijl Adam Smith, in 'The theory of moral sentiments' uit 1759, dergelijke bevindingen al uitgebreid besprak. Van recentere datum – maar toch ook al weer van zo'n zestig jaar geleden – zijn bijvoorbeeld de oproep van Simon (1955) om de alomvattende rationaliteit van de economische mens te vervangen door realistischere aannames over een beperktere rationaliteit, werk van Strotz (1956) over tijdsinconsistentie, en inzichten van Cyert en March (1956) over de psychologie achter

preferenties. De vroege literatuur over beperkte rationaliteit ging bijvoorbeeld over afwijkingen van winstmaximalisatie door bedrijven. Recenter werk binnen het vakgebied industriële organisatie richt zich onder meer op de toepassing van observaties uit de psychologie, bijvoorbeeld op consumentengedrag. Deze stroming werpt licht op de vraag of de overheid consumenten dient te beschermen wanneer bedrijven 'misbruik' proberen te maken van hun zwakheden. Een gerelateerde vraag is of het risico voor consumenten binnen de perken blijft wanneer er voldoende concurrentie is. Dit zijn overzichtelijke vragen. Fundamenteler van aard is de vraag – bij aannames van incomplete, inconsistente preferenties en beperkte rationaliteit – wat de economische wetenschap kan zeggen over de wenselijkheid van overheidsinterventie. Het criterium van Pareto-efficiëntie, of iets ruimer van maatschappelijke welvaart, is van weinig betekenis wanneer individuele preferenties niet vastliggen of zelfs niet bestaan (Hargreaves Heap, 2013; Boulding, 1969). De gebruikelijke maatschappelijke kosten-batenanalyses kunnen beleidsmakers dan op het verkeerde been zetten (Harker en Mehta, 2013).

In een tijd waarin politici en de overheid minder vertrouwen van burgers krijgen, is het de vraag hoe men verstandige beleidsideeën aan de man kan brengen. De economie als normatieve wetenschap gebruikt een welvaartsperspectief om opties in beeld te brengen waar 'iedereen baat bij heeft' (eventueel met compen-

De auteur heeft verklaard dit artikel alleen te publiceren in ESB en niet elders te publiceren in wat voor medium dan ook. Het is wel toegestaan om het artikel voor eigen gebruik en voor publicatie op een intranet van de werkgever van de auteur aan te wenden.

satie van gedupeerden, zodat ook zij er beter van worden). De welvaartseconoom bekijkt daarbij de maatschappij als een buitenstaander die een beroep doet op de beleidsmaker of de politiek om keuzes te maken die de welvaart verhogen (Sugden, 2012). Dat klinkt logisch, maar de burger die het beleid moet ondergaan heeft geen stem in deze analyse – behalve via aannames over datgene wat in zijn of haar belang zou moeten zijn. Kunnen beleidsmakers en economen, door inzichten uit de gedragseconomie te incorporeren, ook de moeilijkere vraagstukken over publieke belangen en overheidsbeleid oppakken (en zo ja, hoe)?

In een tijd waarin politici en de overheid minder vertrouwen van burgers krijgen, is het de vraag hoe men verstandige beleidsideeën aan de man kan brengen

Ik vermoed dat deze vraag bevestigend te beantwoorden valt, maar óók dat dit om meer vraagt dan het realistischer inkleuren van gedragsaannames, en verder om meer dan het vervangen van het welvaarts-criterium door indirecte proxies voor welvaart (Harker en Mehta, 2013; Sunstein en Thaler, 2003). Mijn hypothese is dat de oplossing – wellicht ook voor de vertrouwenscrisis in de politiek – ligt in het effectiever engageren van de burger bij het bepalen wat de gewenste rol van de overheid is. Om dit toe te lichten, gebruik ik een artikel van Warner (2008).

EEN MOEIZAAM EXPERIMENT

Warner verwijst naar het moeizame experiment van liberalisering en privatisering aan het einde van de vorige eeuw, waarin overheden publieke taken naar de markt doorschoven, en, in specifieke gevallen als reactie daarop, naar het proces van ‘reverse privatization’ (CPB, 2008). Een les daaruit is dat de burger meer is dan consument, en de overheid meer dan marktmeester. De welvaartseconomie kan derhalve geen volledig antwoord geven op de vraag naar de rol van de overheid in de maatschappij. Een fundamentele taak van de over-

heid ligt namelijk in het scheppen van een ruimte voor collectieve beraadslaging (*deliberation*). Deze ruimte is essentieel om verbindingen in een maatschappij te creëren. De welvaartseconomie, gebaseerd op het vaststellen of en waar de markt faalt, heeft deze taak niet zo snel in beeld, omdat het buiten het kader van de kosten en kwaliteit van publieke diensten valt. De theorie van incomplete contracten, relevant in het geval van de niet-contracteerbaarheid van kwaliteit, biedt ook geen afdoende antwoord. Het punt dat blijft liggen – en dit heeft te maken met gedrag en motivatie – is namelijk dat mensen betrokken willen worden en zich willen kunnen uiten in de publieke besluitvormingsprocessen. De overheid kan hier de basis voor leggen, en zo het probleemoplossend vermogen van de gemeenschap aanspreken. (‘Participatiesamenleving’, het woord van het jaar 2013, zou een treffende omschrijving kunnen zijn, ware het niet dat dit begrip intussen beladen is, en dat het kabinet bovendien het initiatief bij de burgers wil leggen en een bescheiden rol voor de overheid ziet.) Dat wil niet zeggen dat de overheid minder te doen krijgt – eerder dat de overheid zich meer tot een stabiliserende kracht moet ontwikkelen, als referentiepunt voor collectieve besluitvorming.

Wat heeft het bovenstaande te maken met gedragseconomie? De link zit in het idee dat een effectief proces van collectieve beraadslaging niet alleen tot betere publieke besluitvorming kan leiden, maar tevens – en ook dat is een hypothese die in dit essay wordt overwogen – dat burgers hier intrinsieke waarde aan ontlenuen. Het motiveert hen des te meer om een bijdrage te leveren aan het publieke proces. De ervaring met de weerbarstige beleidspraktijk die zij daarmee opdoen, leidt mogelijk tot meer begrip voor de afwegingen die politici moeten maken. Het verkleint de kloof tussen samenleving en politiek, en biedt kansen voor een herstel van vertrouwen in de laatste.

Economen weten nog niet zo goed raad met begrippen als ‘betrokkenheid’ en ‘verbinding’, die hierbij een rol spelen (De Bijl, 2014). Het ligt voor de hand dat nieuwere stromingen binnen de economie, zoals gedragseconomie, hier wel aandacht aan besteden. Zoals ik al stelde, het aanpassen van gedragsaannames heeft zijn waarde en verrijkt de economische wetenschap, maar leidt vermoedelijk niet tot het doorbreken van de economische methodologische begrenzingen. Ik denk dat de economische wetenschap meer praktisch nut (voor bedrijven, overheid en maatschappij) kan opleveren wanneer zij zich, zoals de management-

wetenschap dat doet, minder baseert op axiomatiche uitgangspunten, en zich meer openstelt voor pragmatiek en input vanuit ondersteunende disciplines (Forrester, 2013; Gary *et al.*, 2008). Denk bijvoorbeeld aan het loslaten van een evenwichtsconcept als ‘eenheid van de analyse’, en aan de toenemende aandacht voor dynamische processen en systeemsamenhang. De studie van Gary en Larsen (2000) naar *out-of-equilibrium* gedereguleerde markten geeft een voorbeeld.

TOT BESLUIT

Het effectief oplossen van vraagstukken over publieke belangen en overheidsinterventie heeft baat bij toepassing van inzichten uit de gedragseconomie, maar vermoedelijk niet enkel door de welvaartseconomie aan te passen via realistischere gedragsaannames. Wanneer beleidsmakers en politici beseffen dat betrokkenheid op zichzelf al motiverend is, kan dat tot het volgende inzicht leiden. Namelijk dat zij de maatschappij te kort doen door zich op te stellen als probleemoplossers op afstand, en dat de overheid een fundamentele bijdrage kan leveren door het organiseren van collectieve beraadslaging over haar eigen rol. De parallel met de economische wetenschap is dat economen de toepasbaarheid van hun vakgebied te kort doen met een positie als analist op afstand die het optimale ordeningsmodel voorschrijft, en dat er kansen voor de wetenschap liggen in het op een andere manier proberen te begrijpen van menselijk gedrag en dynamische processen. Ik ben niet in staat om ver genoeg vooruit te denken, maar sluit niet uit dat een criterium als consumentenwelvaart minder relevant gaat worden bij het nadenken over beleid. Te meer wanneer een proces van publieke beraadslaging over publieke belangen niet zozeer bestaat uit het onderhandelen over deelbelangen, maar vooral uit het repareren van zwakheden in marktprocessen.

LITERATUUR

- Bijl, P.W.J. de (2014) Een ervaringsperspectief op marktordening en publieke belangen. *ESB*, 99(4680), 137–139.
- Boulding, K.E. (1969) Economics as a moral science. *American Economic Review*, 59(1), 1–12.
- CPB (2008) Markten in beweging. Speciaal onderwerp in *Centraal Economisch Plan 2008*, Den Haag: Centraal Planbureau, 96–108.
- Cyert, R.M. en J.G. March (1956) Organizational factors in the theory of oligopoly. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 44–64.
- Forrester, J.W. (2013) *Economic theory for the new millennium*. *System Dynamics Review*, 29(1), 26–41.
- Gary, S., M. Kunc en S.F. Rockart (2008) System dynamics and strategy. *System Dynamics Review*, 24(4), 407–429.
- Gary, S. en E.R. Larsen (2000) Improving firm performance in out-of-equilibrium, deregulated markets using feedback simulation models. *Energy Policy*, 28(12), 845–855.
- Hargreaves Heap, S. (2013) Social influences on behaviour. In: Mehta, J. (red.) *Behavioural economics in competition and consumer policy*. Norfolk: ESRC Centre for Competition Policy, University of East Anglia, 49–58.
- Harker, M. en J. Mehta (2013) Behavioural remedies and cost benefit analysis: a cautionary note. In: Mehta, J. (red.) *Behavioural economics in competition and consumer policy*. Norfolk: ESRC Centre for Competition Policy, University of East Anglia, 95–104.
- Simon, H.A. (1955) A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69(1), 99–118.
- Smith, A. (1759) *The theory of moral sentiments*. Londen: A. Millar.
- Strotz, R.H. (1956) Myopia and inconsistency in dynamic utility maximization. *Review of Economic Studies*, 23(3), 165–180.
- Sugden, R. (2012) The behavioural economist and the social planner: to whom should behavioural welfare economics be addressed? *CBESS Discussion Paper*, 12(05).
- Sunstein, C.R. en R.H. Thaler (2003) Libertarian paternalism is not an oxymoron. *University of Chicago Law Review*, 70(4), 1159–1202.
- Warner, M.E. (2008) Reversing privatization, rebalancing government reform: markets, deliberation and planning. *Policy and Society*, 27(2), 163–174.